

FÖRVETET

EN TIDNING FÖR DIG INOM JORDBRUK OCH LANDSBYGD | LÄNSSTYRELSEN I JÖNKÖPINGS LÄN | NR 2 2015

DJUR OCH NATUR

Var rädd om djuren under sommaren | Bra stängsel för djurens och din skull | Naturvårdsbränning viktig för att arter inte ska försvinna | Vad döljer sig i markerna omkring oss?

Länsstyrelsen
i Jönköpings län

FÖRVETET

UTGIVARE

Länsstyrelsen i Jönköpings län
Telefon 010-223 60 00
E-post jonkoping@lansstyrelsen.se
Webb www.lansstyrelsen.se/jonkoping

ANSVARIG UTGIVARE

Lars Sandberg, Avdelningschef
Landsbygdsavdelningen,
Länsstyrelsen i Jönköpings län
E-post lars.sandberg@lansstyrelsen.se

UTGIVNINGSPLAN 2015

6 mars, 15 maj,
18 september, 11 december

PRENUMERATION

Önskar du prenumerera på Förvetet
kontakta Länsstyrelsens växel.
Prenumerationen är kostnadsfri.
Telefon 010-223 60 00
E-post jonkoping@lansstyrelsen.se

AD OCH GRAFISK FORM

Jenny Gustafsson

FOTO

Länsstyrelsen i Jönköpings län
(om inget annat anges).
Framsida bild Smålandsbilder

UPPLAGA

5 200 exemplar

TRYCK

TMG Tabergs

Länsstyrelsen
i Jönköpings län

Förvetet delfinansieras
av EU-medel

Europeiska jordbruksfonden för
landsbygdsutveckling: Europa
investerar i landsbygdsområden

Mellan hägg och syren

Jag såg att häggen blommade, det kom en doft av den. Då gick jag till min älskade och sade: Se och känn! Hon stod vid makaronerna, hon sydde på en klut. Och när hon lyfte blicken hade häggen blommat ut. - Alf Henrikson

Nu är lantbruket, naturen och även vi handläggare på Länsstyrelsen inne i en hektisk period. Maj månad är en tid när jag ofta önskar att det skulle finnas en pausknapp. En knapp som ger oss tid att bara njuta av vitsippshavet, den blommande häggen, fågelsången, nysådda åkrar och grönskande vallar och beten.

Den som är ute och ser över betesmarkernas stängsel har förstås större chans att under arbetstid se, höra och känna våren än vad vi som sitter med näsan över tangentbord och papper har. Alla är vi dock jagade av ett arbete som måste bli klart i tid. Vem kan leta rätt på pausknappen?

I det här numret av Förvetet har vi tryckt på pausknappen när det gäller information om läget för nya landsbygdsprogrammet. Istället har vi mycket annat som berör landsbygden att erbjuda, som till exempel bredbandsutbyggnad och en ny strategi för livsmedelsproduktion. Senaste information om vad som händer i landsbygdsprogrammet kan du hitta på vår webbplats www.framtidenslandsbygd.se.

När våren och försommaren har övergått i högsommar inträder en period då det är lite lättare att hitta pausknappen. Ta då fikar med ut i trädgården eller ut i markerna och njuta av blommorna, vackra fjärilar och andra spännande insekter som finns i vår natur. Trevlig sommar!

Thordis Samuelsson, Enhetschef Lantbruksrådgivning

DETTA NUMRETS FÖRFATTARE

Vill du komma i
kontakt med någon
artikelförfattare?

Vi nås via telefon 010-223 60 00
e-post fornamn.efternamn@lansstyrelsen.se

Alexandra Henkow

Anna Kristensson

Carl-Johan Sanglert

Hans Fransson

Gustav Enander

Jan-Ola Karlsson

Jens Mattsson

Johan Rova

Lone Möller

Malin Persson

Monika Gustafsson

Tomas Areslätt

Åslög Kantelius

Ej på bild: Anna Österlund, Ingela Björklund, Pernilla Ardholt och Sara Leufvén.

Innehåll nr 2 2015

<p>4 Viktiga datum efter sista ansökningsdag för SAM ansökan
Du har möjlighet att göra ändringar i din SAM-ansökan fram till den 15 juni.</p> <p>6 Många fältbesök 2015
För att rätt ersättning ska utgå kontrollerar vi lantbrukarnas uppgifter i SAM ansökan.</p> <p>8 Var rädd om husdjuren under sommaren
Alla djur ska ha tillsyn minst en gång per dag.</p> <p>10 Tillsyn av betesdjur
Som djurhållare är det mycket att tänka på för att få betestiden så bra som möjligt för djuren.</p> <p>11 Stängsel till djur
Stängsla rätt och säkert.</p> <p>12 Lodjur
Skandinaviens enda vilda kattdjur.</p> <p>12 Nytt om tillstånd för att begrava häst
Från den 1 februari i år är det kommunerna som har hand om ärenden för nedgrävning av häst.</p> <p>14 Gynna mångfalden - En sårbar skönhet
Den småländska ängs- och hagmarken är en viktig miljö för dagfjärilar.</p> <p>16 Tabergsgruvan med Fladdermuseum
Från brytning av malm till Fladdermuseum.</p> <p>18 Vad döljer sig i markerna omkring oss?
Ny e-tjänst gör det möjligt att få en samlad bild av vilka natur- och kulturvärden som finns på din mark.</p> <p>20 Skogen måste brinna för att inte arter ska försvinna
För att rädda arter som dejt i brandrök genomförs naturvårdsbränningar.</p> | <p>23 Skydda dig mot solen
Att värma sig i solen är skönt men det medför också risker.</p> <p>23 Skogen i ett regnigare klimat
Hur kan skogsbruket anpassas till ett regnigare klimat och milda vintrar?</p> <p>24 Nu växlar vi upp Matlandet
Vi har råvarorna, duktiga producenter och förädlare. Nu är det dags att lyfta blicken till nästa nivå.</p> <p>25 MAT2015
För femte året i rad är det dags för MAT i Växjö.</p> <p>26 Nya regler för märkning av livsmedel
Få hjälp med vad som gäller för just din verksamhet och dina produkter.</p> <p>26 Har du anmält dig som primärproduktionsproducent?</p> <p>27 Gröna näringars kluster
Jönköpings län är en naturlig mötesplats för företag inom de gröna näringarna.</p> <p>28 Bredbandsstödet utvecklar landsbygden för framtiden
Ökade satsningar på bredband i Jönköpings län.</p> <p>30 Sävsjö Häradsväg – en väg av sevärdheter
Utmed vägen finns intressanta historiska platser såsom 1100-tals kyrkor, gravfält och runstenar.</p> <p>32 Kulturmiljöprofil för Jönköpings län
Unika områden för länets kulturmiljö.</p> <p>34 Ortnamnen som källa till landskapets historia
Vad betyder våra ortsnamn? Hur hänger de ihop?</p> |
|---|--|

Viktiga datum efter sista ansökningsdag för SAM-ansökan

Text Pernilla Ardholt | Foto Smålandsbilder

Du har möjlighet att göra ändringar i din SAM-ansökan fram till den 15 juni. Sista ändringsdatum innebär att du till den 15 juni kan göra följande ändringar och kompletteringar:

SAM-ANSÖKAN

- Anmälan om ändrad areal och grödkod på dina skiften. Du har möjlighet att både öka eller minska areal på skiften och ändra grödkod om det har blivit en annan gröda på skiftet än vad som var planerat. Observera att om du får meddelande om att Länsstyrelsen ska kontrollera ditt företag får du inte längre göra några ändringar. Därför är det viktigt att du gör dina ändringar så snart som möjligt.
- Ändra eller ange fler produktionsplatsnummer för nötkreatursstöd, kompensationsstöd och för nötkreatur i de nya stöden för ekologisk odling.

- Anmälan av minst ett produktionsplatsnummer för nötkreatur och/eller slaktsvin om du har ett pågående åtagande för ekologisk odling eller ett pågående åtagande med tilläggsersättning för vallodling

STÖDRÄTTSÖVERFÖRINGAR OCH BRUKARSKIFTEN

- Du kan ta emot stödrätter från någon annan fram till den 15 juni om du har stödrätter för minst 4 hektar, och har en SAM-ansökan inskickad omfattande minst 4 hektar den 12 maj (sista ansökningsdatum).
- Om du ska ta över delar av ett jordbruksföretag kan du ta över en annan lantbrukares SAM-ansökan eller åtagande för miljöersättning fram till den 15 juni.
- Om du ska ta över ett helt jordbruksföretag kan du ta över den tidigare brukarens SAM-ansökan eller åtagande för miljöersättning fram tills dess att Länsstyrelsen fattar beslut om utbetalning av stöd, normalt i september.

FLER VIKTIGA DATUM ATT HÅLLA REDA PÅ

- Om du söker miljöersättning ska du ha sått dina grödor senast den 30 juni.
- Om du har ett åtagande för miljöskyddsåtgärder ska din växtodlingsplan ha kommit in till Länsstyrelsen senast 30 juni
- Om du behöver ha 2 eller 3 grödor i förgröningsstödet ska du under 1 juni – 31 juli ha rätt antal grödor på din mark för att uppfylla villkoren.
- Senast den 31 oktober ska du ha skött din jordbruksmark enligt de nya reglerna för gårdsstödet.
- Om du söker miljöersättning för betesmarker och slätterängar ska du ha låtit beta marken eller slagit av och fört bort skörden senast den 31 oktober.
- Om du söker miljöersättning för vallodling ska du ha skördat eller låtit beta vallen senast den 31 oktober. ■

NY STÖDPERIOD

Många fältbesök 2015

Nästan en halv miljard kronor betalas ut i olika ersättningar till jordbruket i Jönköpings län varje år. Den största ersättningen kommer från gårdsstödet, därefter de olika miljöersättningarna som skötsel av betesmarker, ekologisk produktion och kompensationsstöd.

Text Jan-Ola Karlsson | **Foto** Smålandsbilder och Camilla Zilo

Den övervägande delen av ersättningarna baserar sig på godkänd areal jordbruksmark, alltså mark som uppfyller definitionerna för betesmark och åkermark. Utöver det finns det olika villkor som ska uppfyllas beroende på vilken ersättning det gäller. En del ersättningar grundar sig på antal djur, som nötkreatur och får eller get. Här finns också villkor som ska uppfyllas för att ersättning ska utgå.

Det är för att rätt ersättning ska utgå till respektive lantbrukare som det finns en kontrolladministration. I Jönköpings län kommer det under 2015 vara fler än 20 personer som är i fält och kontrollerar att uppgifterna i SAM-ansökan stämmer. Dels att det är godkänd jordbruksmark men även att de olika villkoren är uppfyllda för sökta ersättningar.

Eftersom det 2015 införs nya ägoslagsdefinitioner för både åker-

och betesmark är uppdatering (ajourhållningen) av den så kallade blockdatabasen en stor och viktig arbetsuppgift. Det finns mer än 120 000 hektar jordbruksmark i Jönköpings län fördelat på cirka 50 000 olika skiften (block).

Uppgifterna i blockdatabasen ligger till grund för utbetalningar av stöd och ersättningar för cirka 10 miljarder årligen i Sverige.

I blockdatabasen finns även

registrerat vilka betesmarker som är berättigade till den högre ersättning- en kallat särskilda värden. De flesta lantbrukare kommer i år att ansöka om nytt åtagande för miljöersättning av betesmarker. De flesta har marker där det även söks för ersättning för särskild skötsel. Ersättning för särskild skötsel utgår till naturbetes- marker som sköts på ett sätt som gör att de natur- och kulturvärden som finns på marken gynnas. Vi räknar med att det i Jönköpings län kommer in ansökningar på cirka 15 000 hektar för betesmarker som kan erhålla ersättning för särskild skötsel. Vi kommer under årets fältsäsong besöka de flesta av dessa marker i fält.

VAD GÖR VI VID FÄLTBESÖK?

Det finns flera olika orsaker till var- för ett jordbruksblock besöks i fält. I år kommer vi att fältbesöka närmare 30 000 hektar jordbruksmark i Jön- köpings län. Länsstyrelsens kontroll- enhet utför även ajourhållning av blockdatabasen i Kalmar, Östergöt- land och Gotlands län under 2015. Vi kontrollerar alltid om marken uppfyller den nya definitionen för betesmarker. Vi kontrollerar också att alla gränser stämmer.

Besök för åtagandeplan

Om lantbrukaren har sökt särskilda värden för ett block bedömer vi om marken är av en sådan naturtyp att den är berättigad för den högre er- sättningen för betesmarker. För god- kända marker upprättas en så kallad åtagandeplan där det framgår vad det är för särskild skötsel som krävs för marken. Igenväxta marker eller marker som inte är väl hävdade med betande djur kommer självklart inte att erhålla den högre ersättningen.

Nya marker och begärda ändringar

Det har sökts för mycket ny mark i SAM-ansökan i år. Ofta är det betes- mark som tidigare varit underkänd med anledning av att trädtätheten varit för hög, men det rör sig också om utökad areal åker eller helt ny åkerareal. Vi besöker nästan alla begärda ändringar i SAM-ansökan i fält. Självklart beror det på att vi vill

Här är vi som kommer kontrollera/inventera lantbrukarnas uppgifter i SAM-ansökan.

ha rätt ägoslag och areal i blockdata- basen från början.

Riskblock

Vi besöker även ett stort antal så kallade riskblock där vi efter gransk- ning av nya flygfoton kan se att för- ändringar skett sen tidigare år eller att marken ser oskött eller igenväxt ut. Vi kommer under 2015 göra en riktad insats mot just de ohävdade betesmarkerna och de åkrar som det inte förekommer någon jordbruks- aktivitet på. En målsättning i den nya jordbrukspolitiken är att ersättning- arna ska styras åt det aktiva jordbru- ket. Därför kommer vi omgående ta bort marker ur blockdatabasen där det inte förekommer någon jord- bruksaktivitet.

Arealkontroller i fält

Vi utför cirka 200 arealkontroller i fält. De flesta av dessa 200 gårdar väljs ut efter en riskanalys, men ett antal gårdar slumpas ut. Vid dessa kontroller kontrollerar vi allt som ingår i respektive brukares SAM- ansökan 2015. Genomsnittsbrukaren har i Jönköpings län cirka 55 hektar mark i sin ansökan.

Djurkontroller

Djurkontroller utförs på cirka 150 företag. Det gäller såväl registerkon- troller, som kontroll av det centrala nötkreatursregistret och får/getre- gistret, som stödrelaterade djur- kontroller.

FÖRANMÄLAN

När det gäller ajourhållning av blockdatabasen föranmäler vi alltid våra besök per telefon. Vid de tillfäl- len vi inte får kontakt skickar vi ett sms. I samband med fältkontroll för- söker vi också föranmäla i den mån vi får. Vissa uttagsorsaker begränsar dock ibland denna möjlighet.

Eftersom gårdarna ofta är små i Småland är det vanligt att brukare har ett flertal arrendegårdar, ibland långt från brukningscentrum. Detta gör att vi ofta upplevs som helt oanmälda när vi parkerar vår bil på någon gårdsplan eller skogsväg där andra boende på landsbygden inte har en aning om vilket ärende vi är ute i.

HUR REDOVISAR VI VÅRA FÄLTBESÖK?

Vid arealkontroller skickar vi alltid ut ett brev med kontrollresultatet. Vi har även som målsättning att munt- ligt gå igenom kontrollresultatet med lantbrukaren.

Vid ajourhållning av blockda- tabasen skickar vi inte ut något meddelande utan hänvisar till SAM Internet. Om vi gör några ändringar på blocken ser respektive brukare det i SAM Internet under ändrade block.

I SAM Internet kan man också se åtagandeplanen med de särskilda villkor som satts upp för marker som blivit godkända för ersättning för särskild skötsel. ■

Var rädd om husdjuren under sommaren

Text Sara Leufvén | Foto Smålandsbilder

Under sommaren är det många ägare till sällskapsdjur som tar med sig djuren till sommarstugan eller på semester. Många vill också besöka resmål där man inte kan ha med sig djuren. De flesta ordnar då en djurvakt. Men tyvärr händer det dock att sällskapsdjur lämnas utan tillsyn under kortare eller längre tider. Ibland lämnas även större djur utan tillsyn, även om detta är mer ovanligt.

Tidigare år har Länsstyrelsen haft ett antal fall där djurägare åkt på semester och lämnat djuren utan tillräcklig tillsyn. I vissa fall har ägaren anlitat djurvakt och i vissa fall har hen lämnat djuren helt utan tillsyn. Detta är självklart inte tillåtet, eftersom alla djur ska ha tillsyn minst en gång per dag. Om du ber någon att se efter djuren så måste den personen inse vidden av det ansvar hen tagit på sig.

Det krävs ordentlig tillsyn av djuren. Hundar ska exempelvis rastas flera gånger dagligen och alla djur ska ha mat och vatten. Även katter ska ha tillsyn minst två gånger dagligen, något som inte många är medvetna om. Detta gäller även de katter som hålls som stallkatter eller ladugårdskatter. De ska ha tillsyn minst två gånger per dag samt mat och vatten även under sommaren, även om stallet är tomt då djuren är på bete.

När ett djur inte mår bra eller lämnats utan tillsyn uppmärksammas det oftast av grannar och närboende som kontaktar Länsstyrelsens djurskyddshandläggare. Länsstyrelsen gör då en kontroll på adressen. I de fall djuren blivit lämnade ensamma kan Länsstyrelsen tvingas besluta om omhändertagande av djuren. Djuren förs då av polis till ett djurpensionat,

där personal tar hand om djuren tills ägaren hittats. Djurägaren får i efterhand betala för pensionatvistelsen, något som kan uppgå till åtskilliga tusen kronor. I förlängningen leder fallen med övergivna djur oftast till en åtalsanmälan för brott mot djurskyddslagen eller djurplågeri. Ibland kan det även leda till en prövning av djurförbud.

VAD SKA DU DÅ TÄNKA PÅ SOM ÄGARE TILL SÄLLSKAPSDJUR UNDER SOMMAREN?

- Om du inte tar med ditt djur på semestern, se till att djuret får ordentlig tillsyn i hemmet, på pensionat eller hos någon bekant. Se till att djurvakten är medveten om hur djuren ska skötas och klarar av att sköta djuren korrekt.
- Om du tar med ditt djur på semester inom Sverige, se till att djuret transporteras på ett säkert sätt och var noga med att skydda djuret mot värme i samband med transporten.
- Om du vill ta med ditt djur på semester utomlands måste du i god tid innan resan försäkra dig om att djuret är rätt vaccinerat för att resa utomlands. Hundar, katter och illrar ska också ha sällskapsdjurpass.
- Lämna aldrig djur i bilen, värmen stiger mycket snabbt och djuren

riskerar att dö av värmeslag. Det blir snabbt livsfarliga temperaturer, även om bilen parkerats i skuggan. Om det är 25 grader i skuggan kan temperaturen i bilen stiga till 49 grader på mindre än en timme.

VAD GÖR JAG OM JAG MISSTÄNKER ATT DJUR LÄMNATS UTAN TILLSYN?

- Knacka på för att kontrollera om djurägaren eller någon djurvakt är hemma.
- Prata med grannar för att se om någon annan sett djuren, någon djurvakt eller ägaren.
- Kontakta Länsstyrelsens djurskyddshandläggare för att göra en anmälan, telefon 010-223 61 23. Telefontid vardagar klockan 09-11.

AKUTA ÄRENDEN

Vid akuta ärenden, som inte kan vänta till nästa vardag, kontakta polisen på telefon 114 14. Om det gäller djur som lämnats i varm bil och är i akut fara, så bör du omedelbart se till att de får mycket frisk luft. En hund med värmeslag bör komma till skugga, kylas ner och sedan tas till veterinär. ■

Olyckor kan hända utan att någon kan anklagas för det, men om man inte har tillräcklig tillsyn så får djur lida länge i onödan.

Tillsyn av betesdjur

Sommartid innebär bete för många av våra djur. Som djurhållare finns det mycket att tänka på för att få betestiden så bra som möjligt för djuren. Förutom att det ska finnas bete och vatten, så ska djuren ha ordentlig tillsyn.

Text Ingela Björklund | **Foto** Länsstyrelsen

Djur måste ha daglig tillsyn, och det gäller även djur på bete. Tillsynen syftar till att inte bara kontrollera att det finns foder och vatten, utan också att se till att djur inte har blivit sjuka eller skadade, eller tagit sig ut från hagen. Även om djuren har fri tillgång till vatten genom vattendrag och att betet är bra, så måste de ändå ses till dagligen. Om djur behöver extra tillsyn ska du se till dem ännu oftare. Det kan röra sig om högräktiga djur, nyfödda djur eller djur som redan är sjuka eller skadade. Det underlättar mycket om du har möjlighet att hålla sådana djur i hagar nära gården.

Det är inte reglerat exakt hur tillsynen ska gå till, det kan bero på förhållandena på platsen, antalet djur, vilket slags djur det rör sig om med mera. Tillsynen underlättas av om djuren är vana vid människor. Att vänja dem vid kraftfoder i hink underlättar mycket både vid tillsyn, flytt mellan beten och om djur har rymt och ska lockas tillbaka.

Det kanske inte är nödvändigt att varje dag gå ända in i flocken när du ska se till djuren. Om du ena dagen har gått in i flocken för att kunna upptäcka sår eller dylikt på nära håll, så kan det nästa dag räcka att räkna dem lite på håll och iakttä dem under tillräckligt lång tid för att kunna

upptäcka om något djur betar sig avvikande, exempelvis haltar eller drar sig undan. Saknas något djur ska du leta reda på det direkt.

Att ge sig tid att studera djuren ordentligt är extra viktigt om du har så många djur på en plats att det är svårt eller omöjligt att räkna dem. Då måste du också gå runt i hagen för att upptäcka om något djur gett sig av från flocken.

Kontroll av stängslet bör också ske då och då. ■

Stängsel till djur

Nu närmar sig sommaren och betesperiod för många djur. Gör en ordentlig översyn av dina stängsel innan du släpper ut djuren, så minskar du riskerna för skador hos djuren och brister vid en eventuell djurskyddskontroll. Ett bra stängsel är en förutsättning för bra djurhälsovård och bra arbetsmiljö för djurhållaren. Stängsel och hagarnas skick är en av kontrollpunkterna när Länsstyrelsen gör sina djurskyddskontroller.

Text Ingela Björklund | Foto Länsstyrelsen

För alla stängsel gäller att stängslet ska vara väl uppsatt och underhållet. Trådar och nät måste vara väl sträckta och stängslet ska vara utformat så att djuren inte skadas.

TAGGTRÅDSSTÄNGSEL

Den vanligaste stängseltypen under 1900-talet var taggtråd och det är fortfarande vanligt att betesmarker för nötkreatur har taggtrådsstängsel. Taggtråd kan orsaka mycket skador på djuren – inte bara de uppenbara sår djuren får när de fastnar och river sönder sig, utan också stick och rispor varje gång djuren snuddar vid taggarna. Dessa skador kanske inte syns utanpå, men de förstör huden så den blir oduglig att göra läder av. Minst farlig är taggtråden på stora betesmarker där djuren inte så ofta kommer i närkontakt med den. Ett väl fungerande taggtrådsstängsel bör ha flera trådar, så att djuren inte försöker sträcka sig under det, över det eller mellan trådarna. Vid drivgångar, småfällor, rasthagar och grindar är det direkt olämpligt att ha taggtråd.

Taggtrådsstängsel får inte vara elektrifierade. Du får dock sätta en eltråd med distanshållare på

ett taggtrådsstängsel. Eltråden ska sitta minst 15 centimeter innanför taggtråden. Om det går djur på båda sidorna om stängslet så måste det också finnas eltråd på båda sidor. Taggtråden ska dessutom vara jordad med jämna mellanrum. Observera att avståndet 15 centimeter inte får understigas. Det betyder att du inte kan dra in eltråden till samma hörn- eller grindstolpar som taggtråden sitter på.

ELSTÄNGSEL

Mer och mer används elstängsel istället för taggtråd. Det är viktigt att elstängsel byggs på rätt sätt. Tillräcklig jordning är en förutsättning för att få en bra funktion. Ett elstängsel ska vara strömsatt! Om djuren förlorar respekten för stängslet så är skaderisken stor, då de kan trassla in sig och skära sig. Om elstängsel sitter utmed allmän väg så ska det finnas varningsskyltar med

Elstängsel med el bredvid taggtrådsstängsel. Avstånd 40-50 centimeter mellan stolpraderna, översta elrepet cirka 20 centimeter högre än taggtråden, understa elrepet något under taggtråden. I mitten finns en ståltråd.

jämna mellanrum. När du bygger elstängsel så finns det olika elsäkerhetsregler som måste tas hänsyn till.

HÄSTSTÄNGSEL

Till hästhagar får taggtråd inte användas, så där räcker det inte med eltråd på distanshållare. Om det inte är möjligt att ta bort all taggtråd, till exempel där taggtrådsstängslet utgör en gräns och grannen vill ha det kvar, så måste hästhållaren bygga ett nytt stängsel innanför. Häststängslet ska vara helt skilt från taggtrådsstängslet, med egna stolpar. Det får inte stagas eller stöttas upp med hjälp av taggtrådsstängslet. Det ska byggas så att hästarna inte på något sätt kommer åt taggtråden. Om du inte vill ha ett stort avstånd mellan stängslen, så rekommenderas att häststängslet byggs så att hästar inte kan sträcka sig under, genom eller över stängslet. Detta innebär minst tre trådar, där den övre tråden sitter högre än taggtråden. Stängslen kan då stå 40-50 centimeter från varandra.

FÄRNÄT

Färnät används till får och andra mindre djur. Ett traditionellt fårnät slackar lätt när djur hänger på det och det är därefter svårt att hålla sträckt. Ett fårnät som delvis ligger nedvikt mot marken är en styggelse! Om fårnätet kombineras med eltrådar så hindras djuren från att göra påverkan på nätet, och det håller längre. Detta är särskilt att rekommendera om du har hästar i en hage med fårnät. Hästar kan lätt skada sig om de fastnar med benen i nätet. Skodda hästar är direkt olämpliga att hålla innanför fårnät, då det finns risk att skorna hakar i nätet.

ÖVRIGA STÄNGSEL

Stängsel byggs även av andra material, som trä och plaströr. Ofta kombineras dessa stängsel med eltrådar innanför, lika mycket för att skydda stängslen från djuren som tvärtom. Eftersom det är förhållandevis dyra stängsel är de vanligast vid mindre rasthagar. ■

Lodjur

Text Jens Mattsson | Foto Lars Petersson

Lodjuret är Skandinaviens enda vilda kattdjur och arten är spridd över i stort sett hela landet (ej Gotland och Öland). De känns igen på sin korta svans med svart ”tipp” och svarta tofsar på öronen. Sommarpälsen är tunn, slät och gulbrun. Vinterpälsen är ljusare, tjockare och längre. De flesta lodjur är svartfläckiga.

Normalvikten för lodjur är 15-25 kg (hanen väger ofta mer än en hona). De har en mankhöjd på 60-75 centimeter och en kroppslängd på cirka 1 meter. De flesta honor är två år när de fö-

der sin första kull, som består av 1-4 ungar. Lodjuret lever främst av rådjur, hare och skogsfågel som tjäder och orre.

LODJURSBESTÅNDET I LÄNET

För att få en klar bild av beståndet inventeras lodjuren varje vinter. Inventeringarna går ut på att räkna honor med ungar och detta sker när snöförhållandena är tillräckligt bra. Vi använder oss även av kameror för att filma olika individer.

2005 – 2006 konstaterades den första föryngringen i länet. Det har pendlat mellan 0-1

Nytt om tillstånd för att begrava häst

Från den 1 februari i år är det kommunerna som har hand om ärenden gällande nedgrävning av häst. Tillstånd krävs precis som tidigare, men nu är det bara kommunerna som handlägger ärendena. Om du vill begrava en häst så måste du kontakta din kommun.

Läs gärna på Länsstyrelsens eller Jordbruksverkets webbplatser om du vill veta mer.

www.lansstyrelsen.se/jonkoping
www.jordbruksverket.se

föryngringar per år. Från vintern 2011/2012 har dock antalet ökat och under vintern 2014/2015 har fem föryngringar konstaterats. Vissa av föryngringarna delas med grannlän och utöver dessa tillkommer ensamma individer. Inventeringarna visar att lodjuren främst finns i länets västra delar.

Under 2014 blev en individ avlivad med stöd av § 28 i jaktförordningen som innebär att du som tamdjursägare får freda dina djur om ett rovdjur går till angrepp.

Under februari månad hittades en hane som hamnat i en strid med en annan hane och där utgången blev dödlig för den svagare.

I takt med att lodjursbeståndet ökar så kan det också komma att ske fler angrepp på tamdjur. Hos Länsstyrelsen kan du få råd och stöd om hur du på bästa sätt kan skydda dina tamdjur. Du kan även ansluta dig till vår sms-tjänst "Rovdjursalert". Tänk på att dina observationer är viktiga. ■

TAMDJURSÄGARE!

Anslut dig till vår sms-tjänst Rovdjursalert. Rapportera dina observationer av stora rovdjur på rovobs.se

Läs mer på Länsstyrelsens webbplats, www.lansstyrelsen.se/jonkoping

Föryngringar i länet.

GYNNA MÅNGFALDEN

En sårbar skönhet

Tänk dig en stilla sommardag, solen skiner, humlorna surrar och vallen är skördad. Något färgglatt fladdrar snabbt förbi – något rött, gult och svart. Där är den igen! Så stor! Och vacker! En nässelfjäril! Nej vänta, det måste vara en amiral. Årets första!

Text och foto Lone Möller

En småländsk hagmark full av blommor sjuder av liv. Humlor och bin, skalbaggar och inte minst dagfjärilar finner miljöer där de kan lägga ägg och hitta föda. Ungefär två tredjedelar av våra dagfjärilar hör hemma i ängs- och hagmarker. Jämfört med övriga Europa har vi kvar många arter men även det svenska landskapet har förändrats, det småskaliga jordbruket överges, betesdjuren minskar och hagar växer igen. Fjärilarna är en grupp som drabbats hårt av dessa förändringar.

Sverige har cirka 120 dagaktiva fjärilsarter, av dessa är en tredjedel med på listan över hotade arter och flera andra arter har minskat. Huvudorsaken är att fjärilarnas livsmiljö försvinner.

Det finns även fjärilsarter som gynnats av det förändrade landskapet. Dit hör arter som nässelfjäril och påfågelöga som båda har brännässlan som värdväxt. Andra arter som gynnats är kål- och rapsfjärilar som trivs i stora sammanhängande åkerområden.

Fjärilen genomgår flera utvecklingsstadier från ägg, via puppa till vuxen fjäril och är beroende av en varierad miljö. Särskilt larvstadiet är känsligt eftersom fjärilslarven oftast är knuten till en eller ett fåtal arter.

Även vuxna fjärilar är kräsna. De

flesta arter kräver varma, solbelysta, vindskyddade gläntor i brynmiljöer, lövskogar och buskrika betesmarker. Fjärilen är ett växelvarmt djur som blir aktivt först när temperaturen kommer upp i cirka 15 grader. Med vingarna fångar de solvärme för att höja kroppstemperaturen till uppåt 30 grader. Solvarma stenar, odlingsrösen och stenmurar är viktiga småbiotoper där fjärilarna kan värma upp sig.

VAD KAN DU GÖRA?

Bevara betesmarker med blommande buskar och träd, småbiotoper och bryn mot skogen

Eftersom fjärilarna är så specialiserade på vissa växter är hagmarker med en mångfald växter och småmiljöer den allra viktigaste miljön att bevara. Citronfjärilen lägger ägg på brakvedsbuskens blad, blåvingefjärilar föredrar käringtand och andra ärtväxter, aurorafjärilen söker upp korsblommiga växter som ängsbrässa och penningört medan pärlmorfjärilarnas larver lever på violer. Alla dessa växter finns i hagmarker.

Anlägg blommande kantzoner

Ogödslade och obesprutade kantzoner innehåller både blommande örter och insekter. Det ger i sin tur föda åt bin och fjärilar och åt in-

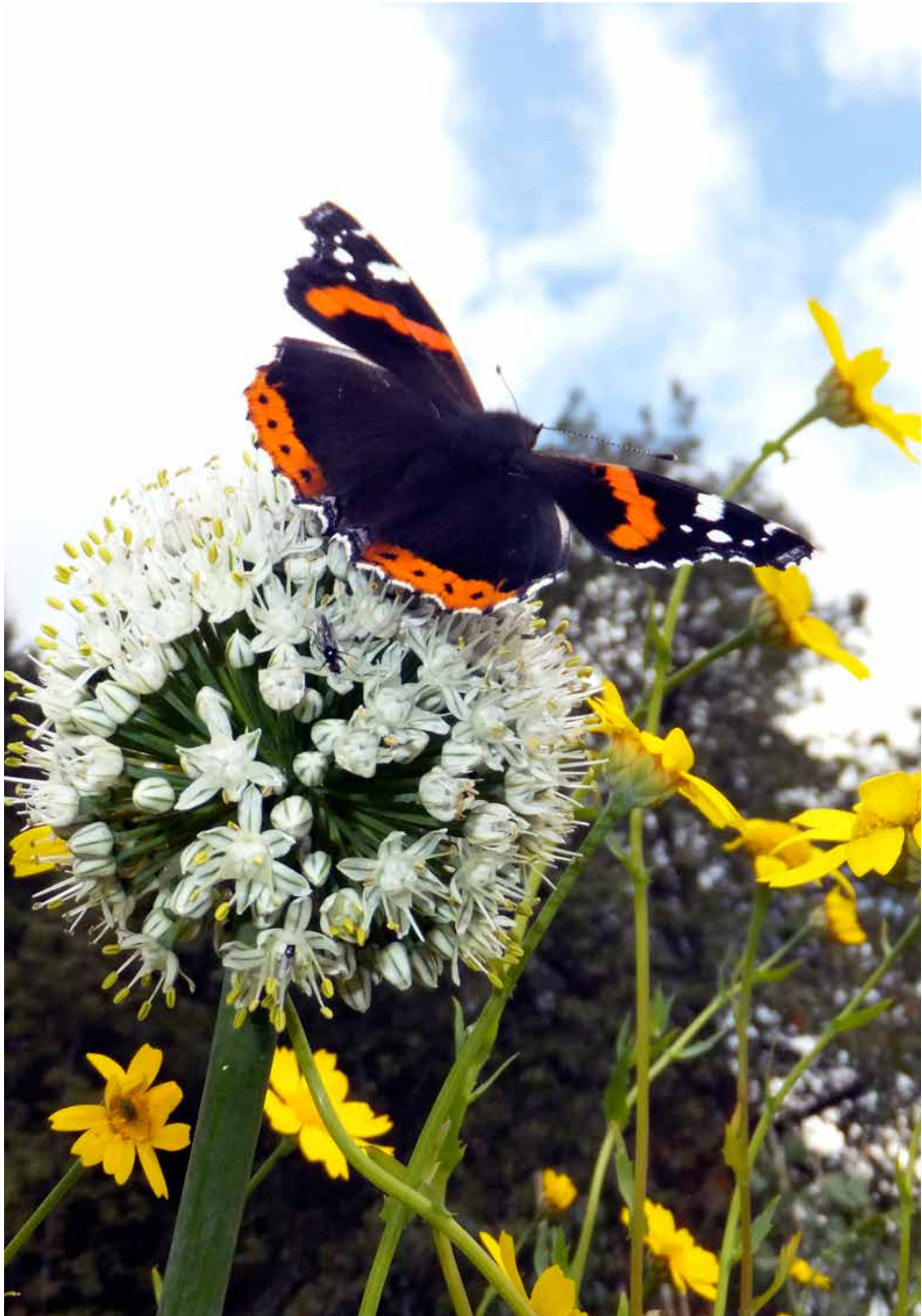
seksätande fåglar. Rovinsekter som jordlöpare och rovtsteklar hjälper till att hålla skadeinsekter i schack. För att ytterligare öka på blomningen i kantzonen kan en remsa i åkerkanten med nektarrika örter som honungsört, klöver, blålupin ge blomning under en lång period av sommaren.

Låt vägkanterna blomma

Blommande vägkanter och dikesrenar binder ihop landskapet och bildar korridorer där insekterna kan förflytta sig. När det är dags att slå renarna tag då en ren i taget. Vänta med den andra renen tills den första blommar igen.

Anlägg en blommande fjärilsträdgård

Många av trädgårdens växter är rika på nektar och lockar till sig fjärilar. Med lite planering kan man så sommarblommor och plantera perenner som ger blomprakt under sommaren och långt in på hösten. "Fjärilsblomman" eller syrenbuddleja som den egentligen heter är nog välkänd för de flesta men har lite svårt för klimatet på höglandet. Istället borde rosenflockel, röd solhatt och rudbeckior klara sig bättre. Kryddörter som får gå i blom är riktiga insektsmagneter och många blommande buskar är rika nektarkällor. ■

Tabergsgruvan med Fladdermuseum

Text Hans Fransson | Foto Länsstyrelsen

1 200 miljoner år på en dryg timma. I kolmörker och kylskåpstemperatur. Det är så det går till att bli guidad i Tabergsgruvan.

Långöra fladdermus flyger in i gruvan.

BERGSBRYTNINGEN I TABERG

I Tabergsgruvan har det brutits järnmalm sedan 1400-talet. Höjdpunkten var under 1700-talet då bergsbruket på ett eller annat sätt försörjde nära 25 procent av Jönköpings läns befolkning.

Järnmalmen i Taberg höll mycket hög kvalitet. Det var så Gnosjö kom till, träddragerierna i området behövde järn med hög kvalitet som gick att kalldra till järntråd. Även Husqvarna vapenfabrik behövde högkvalitativ järn till deras produktion.

Den stora förstörelsen av Taberg med kratrar och tunnlar skedde under 1900-talet, närmare bestämt under 2:a världskriget. Det var nu de första gångarna sprängdes, framförallt för att möjliggöra utforsling av malmen. Från Taberg gick ett malm-tåg per arbetsdag till Halmstad för vidare utskoppling till det krigförande Tyskland. Som tur var tog kriget slut innan järnmalmen i berget tog slut. Det är i dessa gångar som vi nu har övervintrande fladdermöss.

UTVINNING AV VANADIN

Taberg låg sedan öde fram till 1970-talet då Vanadin (ett sällsynt, mjukt metalliskt grundämne) skulle utvinnas ur berget. Planen var att förvandla berget till ett hål i marken, plocka ur vanadinet och sedan av resterna bygga ett nytt Taberg fast lite närmare Månsarp. Men oljekrisen kom och oljan steg kraftigt i pris, vilket räddade Taberg den gången. Det blev för dyrt helt enkelt.

NATURRESERVAT

På 1980-talet börjar hembygdsföreningar och naturvänner skydda berget mot mera exploatering. Det fanns nämligen då planer på att göra om Tabergs utsida till en skidanläggning. Naturskyddsföreningen köpte i hemlighet gruvrättigheterna och där ingick även utsidan på berget. 1985 blev det ett naturreservat.

FÖRENINGEN TABERGS GRUVGUIDER

2007 startades föreningen Tabergs Gruvguider, som är en del av Naturskyddsföreningen. Nu är vi ett 10-15-tal personer som är engagerade i föreningen, men vi tar gärna emot fler personer som vill engagera sig och bli guider.

Många intresserade och aktiva gjorde att några Leaderprojekt blev till, bland annat projekt Fladdermuseum. Vi har nu ett litet museum inrett i Gruvgården, Sveriges första Fladdermuseum. Det presenterar de nio arter som finns i området sommartid och de sex arter som övervintrar i gruvan vintertid. Det finns information om samtliga 19 arter som håller till i Sverige och lite allmänt om resten av de dryga 1200 arter som finns globalt. Du kan även här klappa en fladdermus, herr Nilsson, *Eptesicus Nilssonii*. En nordisk fladdermus som vi har fått låna från Naturhistoriska museet. Tusentals, mest barn, har klappat denna tingest. Till detta finns det även en fladdermusstig med information om fladdermössen i området.

Det finns även ett Geologirum som behandlar 13 miljarder år på 15 kvadratmeter. En stensamling som heter duga och fotografier från insidan av berget.

Sedan ett par år finns det en Naturskola vid foten av berget som drivs av Jönköpings Kommun.

FLADDERMUSRÄKNARE I TABERGSGRUVAN

2014 gjordes en installation av fladdermusräknare i Tabergsgruvan. Genom att stänga till ingångar måste fladdermössen flyga genom passager med fladdersmusräknare. Fladdermössen registreras där av infraröda ljusstrålar och fotograferas för artbestämning. All åtkomlig information loggas digitalt och är åtkomliga via internet. Här fås all den statistik man kan tänkas behöva. Fladdermusräknarna medförde att vi blev tvingade att installera larm i gruvan för att skydda både fladdermössen för störningar och för att skydda utrustningen.

Taberg är den enda fladdermuslokalen i Sverige med ett sådant elektroniskt och avancerat övervakningssystem för fladdermöss. Det finns ett i Danmark och ett antal i Tyskland.

Nu kommer nya mörka moln på himlen, gruvnäringen expanderar och har kastat lystna blicka på Taberg ännu en gång. Provborrhningar har ägt rum, dock utanför reservatet. Nu håller vi tummarna för att giriga prospektörer inte ska få förstöra ännu mera av vårt berg. ■

Vad döljer sig i markerna omkring oss?

Tänk om det var möjligt att få en samlad bild av vilka natur- och kulturvärden som finns på sin mark? Att via en enkel digital tjänst få fram den information man efterfrågar. I projektet Samlad fastighetsspecifik information arbetar länsstyrelserna i Jönköpings, Kronoberg och Kalmar län tillsammans med Skogsstyrelsen och Jordbruksverket för att detta ska bli verklighet.

Text Malin Persson | Foto Doug Robichaud

Projektet är indelat i tre faser där vi just nu befinner oss mitt i den andra fasen. Utifrån förstudiens resultat i fas 1 är det nu dags att vidareutveckla en tjänst tillsammans med tjänstens målgrupp. Linda Hassel på Länsstyrelsen i Jönköpings är projektledare: – Tjänsten är i första hand till för fastighetsägare och landsbygdsföretagare. Men vi ser också att den kan komma att bli intressant och värdefull som kunskapsbank för till exempel skolor. Antingen om man vill hitta intressanta platser för eleverna att besöka eller från klassrummet lära sig mer om vad som faktiskt finns i vår natur omkring oss.

Varför är Samlad fastighetsspecifik information ett viktigt projekt?

– Tjänsten kommer på ett enkelt

att sätt visa för markägaren, eller den som brukar marken, vilka natur- och kulturvärden som finns. Men vi tänker också att tjänsten ska innehålla information om lämplig skötsel, vad lagar och regler säger om de aktuella värdena och möjlighet till rådgivning och stöd. Det ska vara enkelt att hitta rätt information, vilket leder till en enklare vardag för dem tjänsten är till för.

Just nu arbetar projektgruppen intensivt med en konsult som ska hjälpa till att utveckla tjänsten tillsammans med tjänstens målgrupper. Det handlar om att undersöka deras behov och intresse.

– För oss är det viktigt att sätta fastighetsägarnas och landsbygdsföretagarnas behov i centrum. Det är ju dem tjänsten är till för och

ska den vara intressant för dem att använda, så ska vi självklart utveckla den tillsammans med dem, menar Linda.

Att projektet är ett samarbete mellan olika myndigheter är också det en förutsättning för att kunna ge en samlad bild av natur- och kulturvärdena. Idag finns dessa uppgifter, denna kunskap och information spridd hos ett flertal myndigheter.

– Vår gemensamma förhoppning är att prototypen som vi tar fram under året ska bli så bra att vi i nästa fas får möjlighet att genomföra och sjösätta tjänsten. Det är en viktig del i allas vårt arbete med att utveckla landsbygden och underlätta vardagen – både för dem vi är till för och oss själva! ■

Skogen måste brinna för att inte arter ska försvinna

För några år sedan fick Länsstyrelsens reservatsförvaltare ett nytt uppdrag: att börja elda i naturreservaten. Det handlar om att lugnt och kontrollerat efterlikna effekterna av en skogsbrand. Syftet är att rädda arter som dejtar i brandrök och ekosystem som genom årtusenden anpassats till bränder.

Text Johan Rova | **Foto** Eva Wallander och Johan Rova

Skötseln av Sveriges skogliga naturreservat har av tradition handlat om att låta naturen ha sin egen gång. När ett reservat väl var bildat skulle inget röras – på sin höjd kunde en stig märkas upp och kanske kunde en eldstad byggas där besökaren fick grilla korv. Men för drygt ett decennium sedan började allt fler upptäcka att något höll på att hända i reservaten. Områden som skyddats för att bevara pelarsalar av tall gick inte längre att känna igen. Tallarna höll på att drunkna i ett hav av gran. Orsaken? Att det knappt brunnit i skogarna sedan slutet av 1700-talet.

Det kan jämföras med en artrik betesmark, där djuren hela tiden håller undan de frodigaste växterna så att de inte blir för stora och skuggar ut konkurrenssvaga arter, som

kattfot och violer. I barrskogen är det granen som växer så snabbt att den till sist skuggar ut tallen, och elden som motsvarar betesdjuren. Granen är väldigt känslig för brand, medan tallen klarar sig med sin tjocka bark och högt upphissade krona.

NATURLIG ANTÄNDNINGSKÄLLA

Forskning har på senare år visat att ända fram till slutet av 1700-talet brann en Småländsk skog i genomsnitt vart 20-50 år. Intervallet kunde vara lite olika beroende på om det var i ett soligt sydläge eller i en djup och skuggig bäckravin. Från början var det blixten som antände, men allt eftersom människan vandrade in blev svedjebruk och lägereldar en vanligare antändningskälla. Men

i början av 1800-talet hände något som fick skogsbränderna att nästan upphöra.

Tidigare århundradens milsvida skogar gjorde att en blixtantänd brand kunde spridas miltals med vinden. Men Småland var väldigt tätt befolkat innan emigrationen satte fart, och förmodligen kunde inte längre en skogsbrand sprida sig så långt då, när nästan all mark var uppodlad eller betad. Det var givetvis bra för samhället att slippa skogsbränder, men för många arter som behöver olika stadier av bränd skog började det att gå utför när skogsbränderna minskade.

För det är faktiskt så: Många arter har genom årtusenden anpassats till att skogar brinner naturligt. Ett exempel är rökdansflugorna, som jagar och parar sig i brandrök, och

Naturvårdsbränning genomförs med hög säkerhet i planering och utförande. Det är mossan och riset på marken som brinner, inte träden.

Naturvårdsbränning behövs för att bevara vissa skogsmiljöer och arter, som under många tusen år anpassat sig till blixtantända skogsbränder.

Eftersläckning i samband med bränningen som gjordes 2013 i naturreservatet Lyngemadssjön.

mosippa, som gynnas av att bränder håller mosstöcket borta i tallskogen. Själv har den så djupa rötter att den överlever en brand. Brandnäva och svedjenäva har istället frön som behöver hettan från en skogsbrand för att gro – de kan ligga och vänta i marken i uppåt hundra år på nästa skogsbrand, men dröjer det längre så försvinner grobarheten. Den sot-svarta praktbaggen har ett värme-känsligt organ på magen som gör att den kan känna en skogsbrand på många mils håll. När den lokaliserat en brand flyger den dit för att lägga sina ägg i grova, branddödade trädstammar – och det helst redan innan stocken hunnit svalna. Löv-träd, som asp och björk, gror också bäst på brandhärjad mark.

NATURVÅRDSBRÄNNINGAR

Samtidigt som det är viktigt att samhället med alla medel förhindrar och bekämpar skogsbränder har samhället också ett ansvar att bevara vår planets olika arter och livsmiljöer.

Därför har länsstyrelserna fått i uppdrag att utföra noga kontrollerade naturvårdsbränningar i vissa

naturreservat. På så vis hoppas man att både hålla produktionsskogen fri från skogsbränder och få de hotade arterna att överleva.

De senaste åren har Länsstyrelsen i Jönköpings län eldat i naturreservaten Lyngemadssjön och Slättö sand. Och det är fler naturvårdsbränningar på gång. Från och med i år deltar man i EU-projektet Life Taiga, där EU-kommissionen och Naturvårdsverket är med och finansierar bränningar i Natura 2000-områden i fjorton län. I år planerar Länsstyrelsen bränningar på Kraftö i sjön Solgen och i naturreservatet Stolpaberg i Vetlanda kommun. Kommande år står vissa delar av reservaten Stora och Lilla Fly och Sällevadsån på tur.

Men det handlar inte om att bara ge sig ut och tutta på. En naturvårdsbränning är säker och noga kontrollerad från början till slut. Vi eldar alltid mot vindriktningen, och bränningarna planeras till dagar med lugnt och stabilt väder och en lagom luftfuktighet. På så vis kan vi styra bränningen så att vi missgynnar gränsen maximalt, men får en

hög överlevnad hos tallarna.

Men brinner inte alla träden upp i en skogsbrand? Bilderna från förra sommarens katastrofbrand i Västmanland visar hur eldsflammar rasar mellan trädtopparna i blixstens hastighet. Nej. Man ska tänka på att vid en naturvårdsbränning är det mossan och riset på marken som brinner – det räcker för att döda eller skada granarna, och det räcker för att skapa mineraljordsblottor där frön kan gro. När det brann i Västmanland var luften extremt torr och det blåste riktigt hårt, och först då kan elden få fäste i träd-kronorna. Finns det minsta risk för sådant väder så eldar vi inte. Vid en naturvårdsbränning finns brandgator gjorda i förväg, brandslangen ligger ute och den kringliggande skogen har bevattnats innan någon tar fram tändstickorna. Vi har också hela tiden kontakt med räddningstjänsterna så att de är uppdaterade på vad som händer. ■

Skydda dig mot solen

Med våren och sommaren kommer också solen. Att värma sig i solen är skönt men det medför också risker. Det finns ett starkt samband mellan att bränna sig i solen och hudcancer. Men om du skyddar dig är det ändå möjligt att njuta i solen.

Text Gustav Enander | Foto Smålandsbilder

Det är framförallt sommartid då solen är som starkast som risken är störst. Men även under våren då ozonsiktet, som skyddar oss från skadlig solstrålning, är som tunnast kan solstrålarna vara farliga. Det bästa skyddet är att undvika solen i den mån det är möjligt mellan klockan 11-15 på sommaren.

Vid arbete utomhus är det inte alltid möjligt att undvika solen helt. Det är då viktigt att du har skyddande kläder (helst torra, löst sittande och tätt vävda), använder hatt eller keps samt kompletterar med solskyddsmedel där kläderna inte skyddar. Det är viktigt att solskyddsmedlet har hög skyddsfaktor.

KONTAKTA DIN VÅRDcentral

Du kan själv kontrollera dina födelsemärken. Upptäcker du att de förändras i färg eller form, eller om de börjar växa, klia eller blöda på något sätt ska du kontakta din vårdcentral. Du bör även kontakta din vårdcentral om du får besvärande solexem och/eller bränner dig och får kraftiga blåsor. ■

MER INFORMATION

1177 Vårdguiden
www.1177.se

Strålsäkerhetsmyndigheten
www.stralsakerhetsmyndigheten.se

HUDCANCER

Hudcancer är idag en av de vanligaste cancerformerna i Sverige. Varje år drabbas cirka 40 000 personer i Sverige och det sker en stadig ökning. Anledningen till ökningen tros vara våra solvanor. Det finns en stark koppling mellan att bränna sig ofta och att drabbas av malignt melanom, som är den farligaste formen av hudcancer.

År 2013 fick 142 personer i Jönköpings län diagnosen malignt melanom.

Skogen i ett regnigare klimat

Välkommen till en eftermiddag om hur skogsbruket kan anpassas till ett regnigare klimat och milda vintrar.

Tisdagen den 19 maj klockan 14.00-19.00 i Jönköpingstrakten (plats meddelas vid anmälan).
Magnus Ekström och Henrik

Hallqvist, skogsrådgivare på Hushållningssällskapet och Stefan Johansson, Forestteam, berättar om vad klimatförändringarna väntas medföra för skogen och vilka åtgärder man kan vidta i form av dikesrensning, skyddsdikning och annat. Entreprenörerna Johan Åvall och Martin Säll visar sina respektive maskiner i praktisk drift. Fika serveras till självkostnadspris.

Du anmäler dig till Ann-Christin Karlsson, telefon 036-39 88 70 eller e-post ann-christin.karlsson@hushallningssallskapet.se ■

**Hushållnings
sällskapet**

Europeiska jordbruksfonden för
landsbygdsutveckling: Europa
investerar i landsbygdsområden

Nu växlar vi upp Matlandet

Under de senaste åren har Småland utvecklats som Matland. En del av detta har blivit möjligt tack vare satsningar på investeringar och kompetensutveckling inom Landsbygdsprogrammet. Vi har råvarorna. Vi har också duktiga producenter och förädlare. En imponerande utveckling har skett med målinriktat arbete, kreativa idéer, bra samarbeten och finansiell satsning. Nu är det dags att lyfta blicken till nästa nivå.

Text Monika Gustafsson | Foto Smålandsbilder

Vi behöver en offensiv attityd till hur och vad vi i Småland kan utveckla när det gäller våra typiska småländska råvaror. Vi behöver också på ett bättre sätt ta tillvara möjligheterna att öka värdet av produkterna genom förädling. Nu får vi chansen!

Den nya regeringen har lagt ett förslag att utforma en svensk livsmedelsstrategi. Den ska vara långsiktig och bidra till att öka matproduktionen i Sverige och omfatta hela värdekedjan från primärproduktion till konsument.

En strategi kan vara ett viktigt instrument för att tydligt strukturera upp vilka insatser som behöver genomföras för att nå målet att hela den svenska matsektorn ska öka. För att få största möjliga effekt behöver så många som möjligt på alla nivåer också enas om strategin samtidigt som den måste vara långsiktig.

- Det behövs en tydlig färdplan som visar vad vi vill med svensk livsmedelsindustri, enligt landsbygdsminister Sven-Erik Bucht. Det var en del av budskapet vid Näringsde-

partementets inledande möte för en livsmedelsstrategi där flera representanter för organisationer inom livsmedelssektorn och myndigheter deltog. Mötet finns att ta del av och se på Regeringens webbplats, www.regeringen.se/livsmedelsstrategin.

DIALOG

Under våren och försommaren genomförs en turné genom Sverige för att skapa dialog, inhämta kunskap och idéer från alla aktörer inom livsmedelskedjan om vad som behöver finnas med i strategin.

Alla berörda har inte möjligheter att delta i de fysiska mötena, därför har man skapat näringsbloggen: www.naringsbloggen.se/livsmedel. Där samlas information från dialogmötena runt om i Sverige. Där är det också möjligt för var och en att framföra sina förslag och att följa hur arbetet växer fram med strategin.

DINA SYNPUNKTER ÄR VIKTIGA

Vad förväntar du dig av en livsmedelsstrategi? Hur ska målbilden se ut?

Vilka områden och frågor behöver lyftas fram extra tydligt? Vad ser du som en viktig utvecklingspotential i Småland? Vilka mervärden har vi? Hur bidrar vi bäst till att stärka utvecklingen i hela livsmedelskedjan?

Gå in på näringsbloggen och framför dina synpunkter.

TIDPLAN

Under hösten ska allt material från dialogmötena sammanställas och bearbetas. En färdig strategi ska presenteras under våren 2016. Den ska då "vara ett instrument så att det ska kunna bli verkstad av", enligt Sven-Erik Bucht. Då startar också det verkliga arbetet, det vill säga att genomföra strategin. ■

LIVSMEDELSSTRATEGI

Livsmedelsstrategin ska omfatta hela livsmedelskedjan, från primärproduktion till livsmedelsindustri, export, handel, konsument, offentliga sektorns konsumtion, restaurang och måltidsupplevelser.

MAT2015

För femte året i rad är det dags för evenemanget MAT i Växjö. Evenemanget utvecklas år från år såväl kvantitativt som kvalitativt. Minst 50 000 besökare dras till Stortorget under två septemberdagar för att bland annat se, smaka och handla småländska livsmedelsprodukter.

Text och foto Monika Gustafsson

TILLFÄLLE FÖR LIVSMEDELSPRODUCENTER

Sveriges största matmarknad genomförs i Småland. Är du livsmedelsproducent - låt inte detta tillfälle gå dig förbi utan ta chansen att visa upp dina produkter. Är du osäker på hur det gått till tidigare år med det praktiska förmedlar jag gärna kontakter till producenter inom just din bransch i länet som redan har medverkat.

Matmarknaden genomförs i ett 2 400 kvadratmeter stort tält uppställt på Stortorget. Marknaden är öppen fredag den 11 september klockan 11-18 och på lördag den 12 september klockan 10-16.

MATVERK 2016

Under MAT2015 kommer även Smålandsfinalen av Matverk 2016 att genomföras. Matverk är en produktutvecklingstävling där man

ställer upp i ett lag som kan bestå av råvaruproducent, förädlare, kock eller matlagare. Under 2015 genomförs deltävlingar i alla landskap och Sapmi (Sameland). I början av 2016 är det så dags för riksfinalen, som sker i Nyköping.

Har du en produktidé?

Nytt för denna gång är att det genomförs ett inspirations- och utbildningstillfälle lördagen den 23 maj i Växjö. ■

Trångt men trivsamt på den stora matmarknaden. Här kan du både provsmaka och höra producenten beskriva ingredienser och tillagningsprocess.

SMÅLÄNDSKA MATVERKSVINNARE

Matverk 2015

Produkt: kallrökt lufttorkad vildsvinsstek
Vinnande lag: Michael Törnström, Anette Darberg

Matverk 2014

Produkt: Bondens Kockkaka
Vinnande lag: Gustav Hector, Rita Fröberg, Andreas Malm

Matverk 2013

Produkt: Antons lammkorv med timjan, citron och grönpeppar
Vinnande lag: Anton Löfgren, Knut och Lottie Lillienbrunner

Nya regler för märkning av livsmedel

- KURS FÖR DIG SOM ÄR SMÅSKALIG LIVSMEDELSPRODUCENT

För att det ska vara enklare för konsumenter att göra hälsosamma och medvetna val har EU tagit fram nya regler för hur livsmedel ska märkas. Känner du dig osäker på hur du ska följa de nya märkningsreglerna? Här har du ett unikt tillfälle att få hjälp med att reda ut begreppen och få veta vad som gäller för just din verksamhet och dina produkter. Svensk Lantmat tillsammans med Medborgarskolan kommer att arrangera en kursdag om "Märkning av livsmedel".

Frågeställningar som kommer att tas upp under dagen är:

- Aktuell lagstiftning, vilka lagar och regler finns?
- För vem gäller märkningen?
- Undantag i reglerna för egna produkter som du säljer själv?

- Vad gäller när man säljer i lösvikt?
- Hur ska märkningen se ut?
- Hur jobbar myndigheterna med kontroll av märkningen?
- Vad är särskild avgift för kontroll av märkning och vad innebär extra avgift?
- Kan märkningen förenklas genom branschriktlinjer?

Du kan ta med dig din egen märkning och under dagen få hjälp med hur den ska se ut.

KURSLEDARE

Per Nilsson, en av Eldrimners rådgivare, kommer att vara kursledare. Hans specialområden är lagstiftning, livsmedelssäkerhet, HACCP, mikrobiologi, företagsekonomi och kommunikation. Per lyfter fram två

aspekter som särskilt viktiga: att det ska vara enkelt och att krav ska bygga på fakta.

TID, PLATS OCH ANMÄLAN

Kursdagen "Märkning av livsmedel" genomförs den 20 oktober klockan 10–16 på Medborgarskolan i Sävjsö. Sista anmälningssdag är den 10 oktober. Du anmäler dig via e-post lantmat@gmail.com. Ange i anmälan om du har eventuell allergi.

Kursen kostar 750 kronor (medlem i Svensk Lantmat får 500 kronor i rabatt). Mat och kaffe ingår. Har du frågor ring Maria Nilsson, Svensk Lantmat, telefon 070-622 41 97. Vid förhinder utan avanmälan debiteras 250 kr. ■

Har du anmält dig som primärproduktionsproducent?

Länsstyrelsen har sedan 2009 i uppgift att ha ett register över länets primärproducenter. Vi tror att många producenter saknas i registret. Livsmedelsföretagare ska registrera sin verksamhet i det län där de har sin huvudsakliga verksamhet.

Om du vill veta om du redan finns med i registret eller har frågor, hör av dig till oss. Om du inte är med i registret så skickar vi ut en anmälningsblankett.

Exempel på primärproduktion

och primärprodukter är:

- Odling, skörd och tvättning av grönsaker, kryddväxter, frukt och bär samt enklare paketering
- Fiske, odling och insamling av levande fiskeriprodukter, inklusive slakt och rensning av fisk
- Plockning av vilda bär och svamp
- Produktion, hantering och förvaring av ägg på gården
- Mjölkning och förvaring av mjölk på gården
- Odling, skörd och torkning av

spannmål på gården

- Uppfödning av livsmedelsproducerande djur till slakt
- Jakt av frilevande och hägnat vilt inklusive avlivning, urtagning och transport till en vilthanteringsanläggning
- Biodling och tillverkning av honung i anslutning till biodlingen.

Kontakta Krister Ekberg, e-post krister.ekberg@lansstyrelsen.se, telefon 010-223 64 96. ■

Gröna näringars kluster

Mitt i mjölk- och animaliebältet ligger Jönköpings län. Med sitt typiskt skiftande Småländska landskap finns här goda möjligheter för såväl djurhållning och fruktodlingar.

Text Anna Österlund, LRF | Foto Ester Sori

Här både produceras, förädlas och säljs råvaror av otroligt hög kvalitet. Inte konstigt att ett av Europas modernaste mejerier finns i just Jönköpings län. Från djur som betar i det öppna landskapet kommer också charkuteriprodukter och nästefter Kivik är vi här störst på odling av frukt och bär.

I Jönköpings län finns också en mängd stödjande organisationer som gör det möjligt för primärproducenter att bedriva sin verksamhet. För att nämna några har vi Jordbruksverket och Skogsstyrelsen. Att Högskolan i Jönköping har lagt sitt fokus på entreprenörskap och småföretagande bidrar till att mycket kompetent arbetskraft finns att tillgå och att möjligheten till utbyte mellan högskola, samhälle och privata näringslivet är stort.

NATURLIG MÖTESPLATS

Jönköpings län har under lång tid varit en naturlig mötesplats för de Gröna näringarna där Elmia ofta står i centrum. Några av världens största mässor inom just

vår bransch står de årligen värd för såsom Elmia Wood och Elmia lantbruk.

Vårt län är verkligen centralt när det kommer till gröna näringar. Exempelvis finns 75 procent av svensk träindustri inom en radie av 15 mil runt Nässjö. Och att Gnosjöandan spritt sig i hela regionen råder det idag ingen tvekan om. Tillsammans kan regionen bli än mer attraktiv och företagsam, det är vår förhoppning och tro att såsom Hollywood betyder för filmindustrin kommer Jönköpings län betyda för de Gröna näringarna.

GRÖNA NÄRINGARNAS KLUSTER

I projektet Gröna Näringarnas Kluster samlas det in de utmaningar och framförallt möjligheter som de gröna näringarna i regionen står inför och hur vi gemensamt kan ta oss an dem. En förutsättning är att skapa ytterligare affärsnytta för primärproducenter, förädlingsindustrin och andra berörda av de gröna näringarna i Jönköpings län.

Martin Jansson på Sjöarps Fiskrökeri tar ut en vagn aluvedsrokt regnbågslox dubbelfilé. Martin är en av många aktörer i länet inom de gröna näringarna

KONTAKT

För mer information om Klustret kontakta, kontakta Nicklas Bengtsson, Projektledare för Gröna Näringarnas Kluster & Företagsutvecklare, telefon 036-34 62 05, e-post nicklas.bengtsson@lrf.se. ■

Bredbandsstödet utvecklar landsbygden för framtiden

Tillgången till bredband är en av de viktigaste förutsättningarna för en livskraftig landsbygd, konkurrenskraftiga landsbygdsföretag och för att skapa en modern landsbygd. Ökade satsningar på bredband ger Jönköpings län nästan dubbelt så mycket pengar till bredbandsutbyggnaden jämfört med tidigare år.

Text Åslög Kantelius | Foto Länsstyrelsen

TILLVÄXT OCH KONKURRENSKRAFT

Bredband är en av de viktigaste satsningarna för att öka tillväxten och konkurrenskraften för landsbygden genom att ge företag och lokal servicen möjlighet att utvecklas. En ”hyfsad” anslutning är inte bra nog för att kunna driva företag eller ta del av information och tjänster som kräver åtkomst till internet. Det är stor skillnad på att ha en ”hyfsad” anslutning som fungerar ibland med ojämn kvalitet jämfört med att ha ett modernt fiberbaserat bredbandsnät.

Att låta landsbygden hålla till godo med ”hyfsad anslutning” innebär att en stor del av befolkningen riskerar att lämnas utanför samhällsutvecklingen. Genom bredbandsstödet, tillsammans med Sveriges bredbandsmål att 90 procent av befolkningen ska ha tillgång till 100 megabit år 2020, ska en sådan negativ utveckling kunna hindras.

En bra bredbandsanslutning underlättar för studier och arbete hemifrån vilken minskar behovet av arbetspendling. Det är också viktigt för vård och omsorg i hemmet. Trenden i samhället visar även att behovet av internet och kravet på kapacitet kommer att öka i framtiden. Detta beror dels på en ökad användning men även på att tjänster och teknik, till exempel bilar, kräver mer datatrafik.

Markbaserade fibernät är det bästa sättet att säkra kapacitet på eftersom kapaciteten i princip är obegränsad där samtidigt som det är låg risk för störningar. Bredbandsutbyggnaden avlastar även det mobila nätet.

FÖRBEREDELSE OCH PLANERING

Bredbandsprojekt kräver planering, budgetering och projektering innan det är dags att börja gräva. Med bra förberedelser är det lättare att genomföra projektet.

Om du är intresserad av stödet finns mer information på vår webbplats, www.framtidenslandsbygd.se.

För mer information om vad det innebär att driva ett bredbandsprojekt se www.byanätsforum.se eller www.bredbandsforum.se.

STÖDETS UTFORMNING

Stödet ska gå till att bygga ut bredband på landsbygden där det skett så kallade marknadsmisslyckanden. Det innebär att marknaden inte bygger ut i ett visst område till exempel på grund av att det blir för dyrt eller för att det finns för få abonnenter. Stödet går till att anlägga den grundläggande infrastrukturen som kanalisation och fiberkabel.

NYHETER I STÖDET

I landsbygdsprogrammet 2014–2020 finns det några nyheter. Nu får ingen offentlig medfinansiering finnas med i projektet. Det innebär att kommuner inte kan stötta projekt i form av pengar, men de har fortfarande möjligheter att stötta på andra sätt. Kommunerna spelar dock en viktig roll i att stötta och skapa förutsättningar för utbyggnaden av bredbandet. Ett av kraven i stödet är att projekten genomför ett samråd med kommunerna. Kommunerna ges då möjlighet att påverka utformningen av projektet så att

det inte går emot den kommunala bredbandsstrategin.

Ett bredbandsprojekt kan få 60 procent av sina kostnader täckta av stöd, resterande kostnader måste de som söker själva stå för. Det är viktigt att tänka på att alla kostnader som projektet har inte kommer täckas av stödet, till exempel räntor om projekter tar lån.

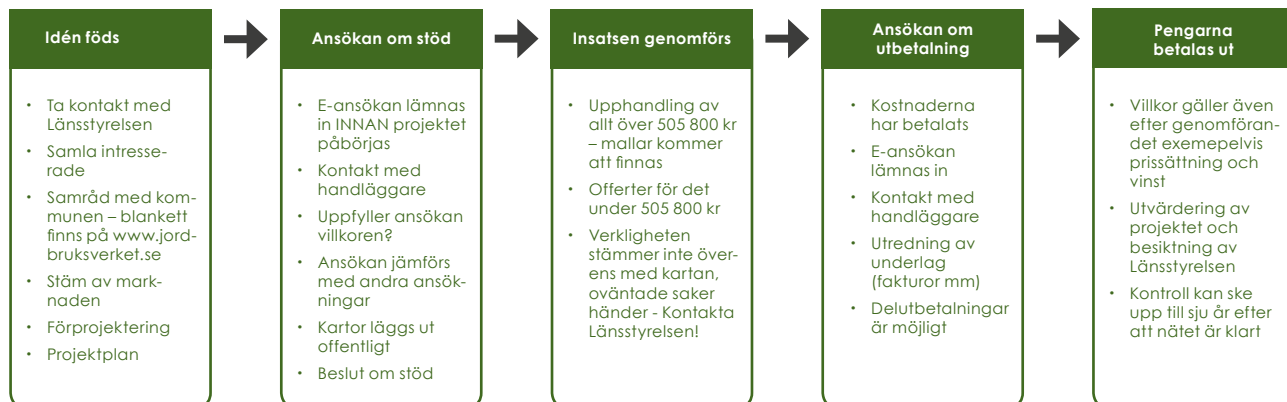
Projektet kan ta upp kostnader från den dag då de gjort en ansökan, men det finns inga garantier för stöd innan Länsstyrelsen har fattat beslut om att bevilja projektet medel.

VILLKOR OCH URVALSKRITERIER

Länsstyrelsen kommer att använda sig av två beslutsomgångar per år. Sista ansökningsdatum för den första beslutsomgången är den 7 augusti 2015. Ansökningarna kommer först att kontrolleras av Länsstyrelsen så att de grundläggande villkoren är uppfyllda. Därefter kommer de som uppfyller villkoren jämföras med varandra utifrån de urvalskriterier som Jordbruksverket tagit fram. Både föreningar, organisationer, företag och kommuner kan söka stödet.

BREDBANDSSTRATEGI

Under våren arbetar Länsstyrelsen med att ta fram en regional bredbandsstrategi som ska vara klar under 2015. Den ska komplettera den regionala digitala agendan (ReDa), som tas fram av bland annat Region Jönköpings län och Länsstyrelsen tillsammans med olika samhällsaktörer. ■

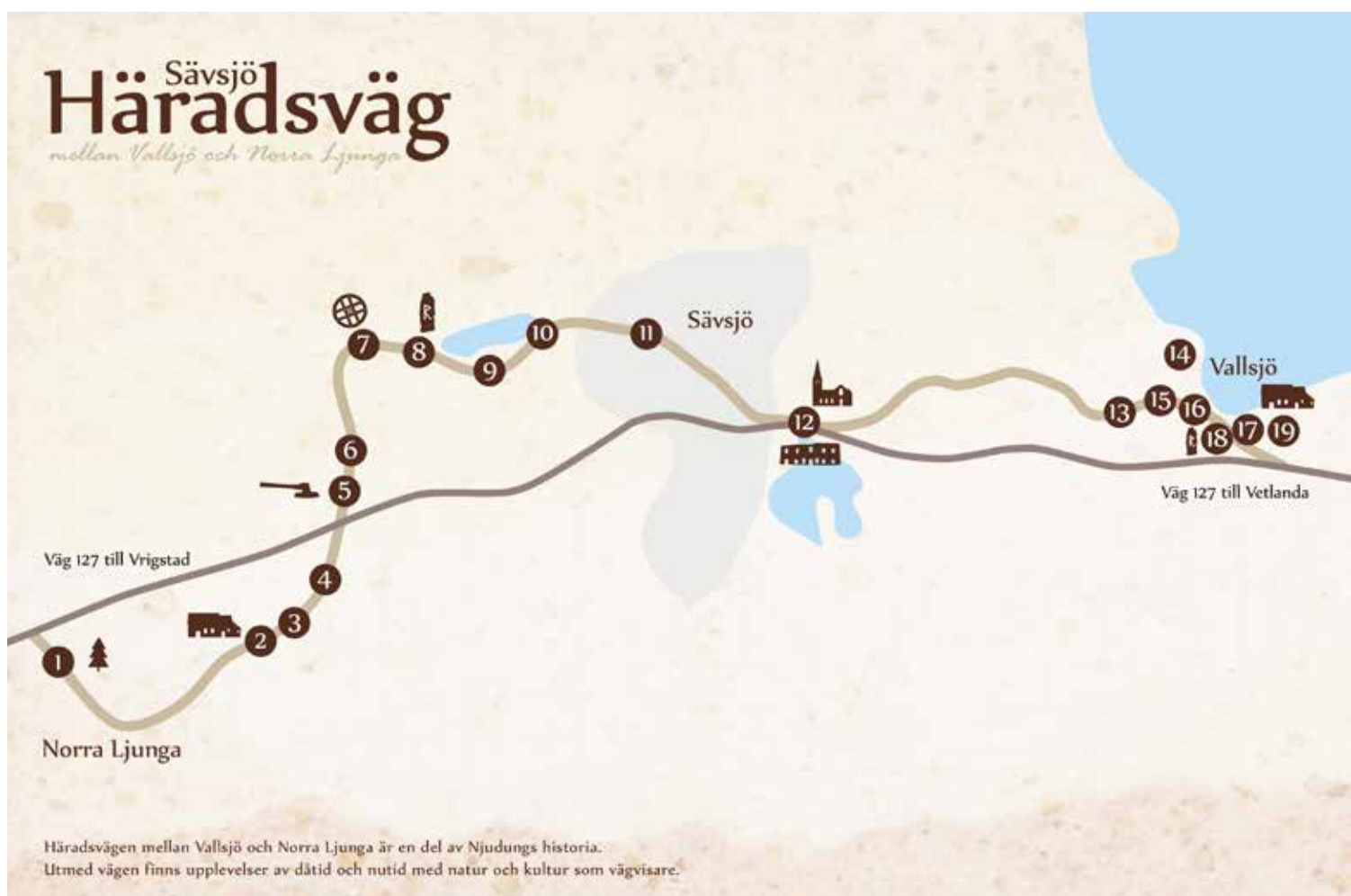

Sävsjö Häradsväg

– en väg av sevärdheter

Utmed Sävsjö Häradsväg finns det många pärlor. Vägen passerar sjöar, åkrar, skogar och ängar, med Sävsjö stad mitt på sträckan. Vägen är en del av bygdens historia.

Text Alexandra Henkow | Foto Ida Bengtsson | Illustration Ida Bengtsson och Maria Toll Gustafsson

Sävsjö Häradsväg sträcker sig mellan Vallsjö och Norra Ljunga, en sträcka på cirka två mil.

Inom ramen för ett leaderprojekt inom landsbygdsprogrammet 2007-2013, har Sävsjö kommun lyft fram sevärdheter och spännande historier längs med vägen.

Utmed vägen finns intressanta historiska platser såsom Eksjöhovgård, Komstad hantverksby, 1100-tals kyrkor, gravfält och runstenar. Sävsjös historia lyfts också fram - ett samhälle som växte fram under slutet av 1800-talet när järnvägen drogs fram genom Sverige.

TILLGÄNGLIGHET

Sevärdheterna utmed vägen har gjorts tillgängliga med parkerings- ytor och väl synliga skyltar. Grindar har satts upp och en bro har byggts för att göra platser som tidigare varit svåra att ta sig fram till tillgängliga. Många har varit engagerade under projektiden och bidragit med fakta och kunskap från bygden.

BROSCHYR

Projektet har tagit fram en broschyr som lyfter fram historien bakom de platser som finns utmed vägen. I samarbete med Aleholmsskolans teknikprogram har även en app tagits fram så att informationen även

kan läsas i surfplattor och smarta telefoner. Broschyren finns att få på turistbyrån, på offentliga platser runt om i Sävsjö kommun samt hos företagare längs med vägen.

SPRIDNING

I samband med Sävsjö kommuns 40-årsjubileum 2014 invigdes Sävsjö Häradsväg med guidade bussturer som var mycket uppskattade.

Entreprenörer och markägare längs med vägen har dragit nytta av projektet och kunnat hitta fler användningsområden för marken och platserna inom exempelvis turistnäringen. ■

1. Jord- och skogsbruk
2. Norra Ljunga kyrka
3. Norra Ljunga
4. Gravfält Norra Ljunga
5. Galgabacken
6. Pehr Hörberg
7. Komstad by
- Jonas Brunck
8. Gravfält Västragård
9. Milstolpar
10. Sävsjö by
11. Sävsjö
12. Eksjöhovgård
13. Torset och byarna i Vallsjöbygden
14. Vallsjöbaden
15. Vetlandabanan - smalspårig järnväg
16. Vallsjön
17. Sankt Sigfrids källa
18. Vallsjö
19. Vallsjö gamla kyrka

Kulturmiljöprofil för Jönköpings län

Tillsammans med Länsmuseet har Länsstyrelsen tagit fram en ny kulturmiljöprofil för länet. Kulturmiljöprofilen kommer ligga till grund för Länsstyrelsens arbete för att bevara, bruka och utveckla länets kulturmiljöer.

Text Tomas Areslätt och Anna Kristensson | Foto Bengt Ljung och John-Eric Gustafsson

I förra numret av Förvetet berättade vi att en ny kulturmiljöprofil tagits fram för Jönköpings län. Här fortsätter vi att presentera miljöer som avspeglar det som är typiskt för länet och som vi vill lyfta fram och värna lite extra om.

FOSSIL ÅKERMARK – TIDIGA SPÅR AV JORDBRUK

Länets mest omfattande fornlämning, både till yta och till antal, är fossil åkermark, det vill säga åkermark som har formats av äldre tiders brukningsmetoder och numera är övergiven. I skogen finns stora områden som man har röjt för bete och odling genom att lägga upp stenarna i högar, så kallade röjningsrösen. Ytor med röjningsrösen som är låga, runda, övermossade och ligger tätt är den vanligaste typen av fossil åkermark i vårt län.

Från olika tider

Områdena med röjningsrösen har skapats under olika tidsperioder. De bestod troligen av hävdad gräsmark där användningen har växlat mellan bete, äng och åker. En del röj-

ningsrösen lades upp redan under brons- och järnåldern då man tog upp nya ytor för odling och sedan lät jorden ligga i träda under 20–30 år innan den odlades igen. Men de flesta röjningsrösen kom till mellan vikingatiden och slutet av medeltiden då åkerbruket började bli mer permanent. Under agrarkrisen och digerdöden på 1300–1400-talet övergavs gårdarna. Först på 1400–1500-talet infördes ensädesbruket på det småländska höglandet och åkerbruket blev stadigvarande. De senast tillkomna röjningsrösen är ett resultat av röjning på utmarken för tillfälliga små odlingsytor och svedjeåkrar under senmedeltid och fram till 1600–1700-tal. Under 1800- och tidigt 1900-tal tillkom ytterligare röjningsrösen på torpens odlingsmarker. Det är svårt att datera fossil åkermark med naturvetenskapliga metoder. Även utifrån formen är det svårt att skilja mellan äldre och yngre röjningsrösen.

Viktigt att bevara

Den fossila åkermarken är en fornlämningstyp som är utmärkande

för det småländska höglandet. Den visar att nästan all odlingsbar mark har varit brukad vid skilda tillfällen i äldre tid. Den speglar en återkommande odling med olika brukningsformer och odlingsteknik. Fossil åkermark är en sammansatt fornlämningsmiljö där även förhistoriska gravar och boplatser kan finnas. Varje lokal måste betraktas som unik och bedömas utifrån sin förutsättning. Områdena med röjningsrösen på det småländska höglandet är ett unikt historiskt källmaterial ur såväl svenskt som internationellt perspektiv eftersom den här typen av lämningar förstörts på många andra håll. I länet är forminnesinventeringen ofullständig och bara en del av de röjningsrösen som finns är kända. Länsstyrelsen har satsat på utbildningsprojekt för skogsnäringen för att öka intresset och kunskapen så att den fossila åkermarken kan bevaras.

LÅGADELNS LANDSKAP OCH BEBYGGELSE

I länet finns många små säterier och herrgårdar som tillhört den

Snarebo gård med sina vållagda stenmurar, Nässjö kommun.

Röjningsrösen i kulturresevatet Högarp utanför Vetlanda.

talrika, och förhållandevis fattiga lågadeln. De samhällsgrupper som var befriade från att betala skatt till kronan kallades frälse, och från 1500-talet använde man ofta termen adel. Deras huvudgårdar benämndes sätesgårdar eller säterier. Många små sätesgårdar etablerades under 1200- och 1300-talet. Det fanns en strävan att skilja sig från böndernas livsstil. Frälsets inbördes status och ekonomiska förhållanden avspeglades i hur sätesgårdarna såg ut. Några få var lika välbefästa som kungens borgar, medan lågfrälsets befästa hus bara hade det topografiska läget gemensamt med riktiga borgar. Enkla borgliknande gårds-lämningar var karaktäristiska för Småland.

Ökad makt

Adelns ställning stärktes under stormaktstiden genom ett kraftigt ökat jordinnehav. För att bli skattebefriad krävdes att man ägde en ståndsmässigt bebyggd sätesgård. De byar och gårdar som ingick i de nya godsegendomarna tvingades ofta bort. Vid mitten av 1600-talet kontrollerade adeln två tredjedelar av länets jordar.

Med adelns växande makt följde en ökad byggnadsverksamhet med

ståtliga sätesgårdar i nya stilideal. Grevskapet Visingsborg växte fram under stormaktstiden och var ett av rikets kärnområden. Grevskapets struktur är unik och har gett upphov till företeelser av mycket speciellt slag. Ett flertal monumentala anläggningar och byggnader vittnar om Brahesläktens makt.

DET SMÅSKALIGA JORDBRUKET

Jönköpings län karaktäriseras av ett mosaikartat landskap. Historiskt sett har det funnits en dynamik mellan intensiv odling på inägorna och extensiv odling på utmarken där man svedjat. Dynamiken och växelverkan har också varit tydlig där hagmarker brutits för att brukas som ängsmark, för att sedan åter växlas över till hagmark och vice versa. De små och steniga åkermarkerna har bidragit till att boskapsskötseln varit särskilt betydelsefull, vilket resulterat i en omfattande ängsareal i länet.

Röda stugor

Ensamgårdar och små byar som var kringgårdade av inägomark låg här och där i det omgivande skogslandskapet. Småbyarnas radbykaraktär är ett resultat av tomtregleringar vid storskiftet kring sekelskiftet 1800. De timrade rödfärgade bostadshusen och ekonomibyggnaderna och

den småflikiga, steniga åkermarken med odlingsrösen och omgivande stenmurar är typiska inslag i landskapet. Torpen och backstugorna fanns i byarnas utkant och speglar en modernare svensk historia med militärväsen, samt en befolkningsökning från 1750 och en näringsfrihet på landsbygden från 1864.

Regionala skillnader

De många röjningsrösen som finns spridda i länet vittnar om åkrarnas karaktär. Regionala skillnader går att utläsa. Områden med bördiga odlingsmarker eller omfattande sankängar har resulterat i större bybildningar. I övrigt präglas länet av tämligen små byar. En tydlig skiljelinje delar upp länet i en sydvästlig och en nordöstlig del. Den senare har erbjudit bättre förhållanden, och har därför en större och mer påkostad jordbruksbebyggelse. Den sena tomtregleringen i länet hänger ihop med traditionen att klyva lantegendomar. Det är inte förrän i och med storskiftet under 1800-talet som en mer omfattande och organiserad reglering görs på landsbygden.

I nästa nummer kommer de tre sista områdena i kulturmiljöprofilen att presenteras. ■

Ortnamnen som källa till landskapets historia

Text Carl-Johan Sangler

SPÅR AV ÄLDRE LANDSKAP

Sett i ett längre historiskt perspektiv finns det stora skillnader mellan det moderna landskapet och medeltidens eller järnålderns landskap. Något annat vore kanske heller inte att vänta eftersom landskapet hela tiden speglar historiska förändringar. Trots förändringarna finns det fortfarande tydliga historiska spår i landskapet. Fornlämningar och andra spår av tidigare bebyggelse och markanvändning ger ledtrådar till hur landskapet en gång har sett ut. Men vid sidan av de fysiska spåren vittnar också ortnamnen om landskapets historia.

Förutom att förstå själva namnen på olika platser, handlar det också om att förstå hur namnen på olika platser hänger ihop. Lite tillspetsat skulle man kunna säga att läsningen av landskapet har sin egen logik, eller grammatik om man så vill.

ETT HISTORISKT SAMMANHANG

Även om ortnamnen idag kan vara ganska förändrade och till exempel stavas eller uttalas annorlunda än förr har de inte uppkommit av slump. Tvärtom speglar namnen sitt samtida historiska sammanhang. Mycket förenklat skulle man kunna säga att utgångspunkten för att tolka ortnamnen är att de enskilda

namnens sammansättning och form speglar ett särskilt stadie, inte bara i landskapets utan också i samhällets utveckling. I likhet med att läsa vanliga texter kräver därför läsningen av landskapet en förkunskap om vad olika ord betyder men också en förståelse för hur olika ord fungerar tillsammans. Namnen har till exempel ofta haft en tydlig funktion för att benämna hur platsen har sett ut, vad platsen används till och vem som ägt den eller tagit den i bruk. På så vis skiljer sig inte dåtidens och nutidens människor från varandra.

Fundera på hur olika platser i din vardagsmiljö har fått olika namn som också säger något om platsens sammanhang. Ord som fotbollsplanen och badviken säger till exempel något både om hur platsen ser ut och vad som brukar hända där. Landskapet är nu som då fyllt av betydelser som dess brukare har knutit till dess former och funktioner. I de äldre ort- och platsnamnen möter vi också, vid sidan av uppgifter om hur platsen sett ut, ofta namn som talar om vem som har ägt eller brukat platsen.

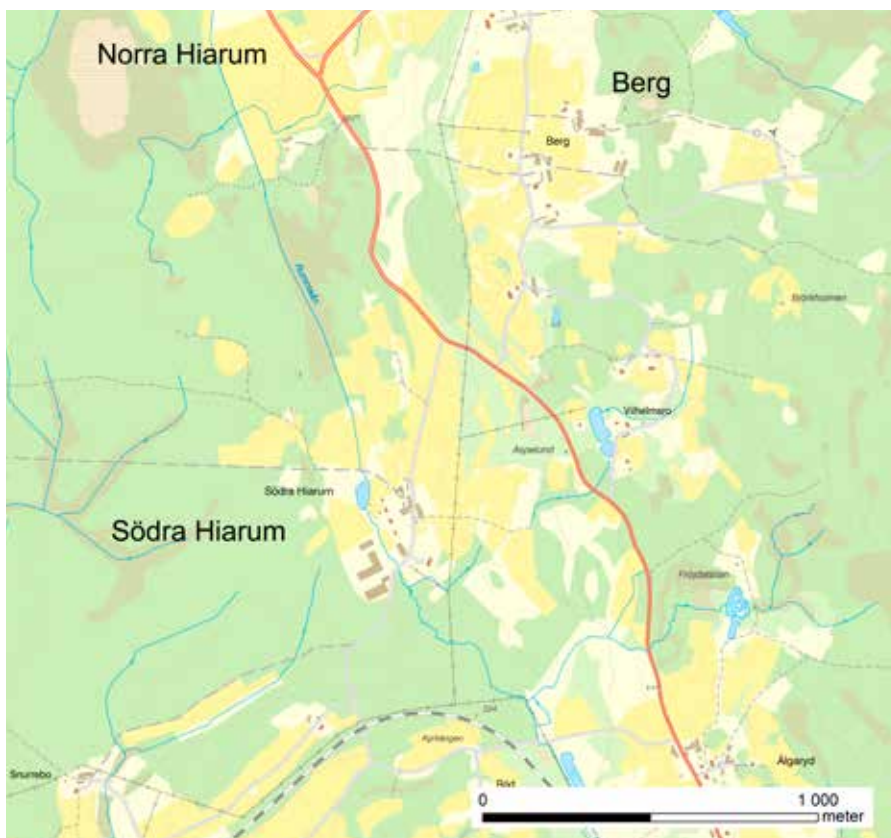
ATT TOLKA ETT ORTNAMN

En bra början till att förstå ett ortnamn är att se till namnets form och

sammansättning. Många av de historiska ortnamnen består till exempel av två delar, ett individuellt huvudled till exempel i form av ett personnamn eller ett beskrivande ord, samt ett efterled som säger något om dess funktion. Ett tydligt exempel är till exempel Anderstorp, som dels består av personnamnet Anders och dels efterledet -torp, ett ord som antyder att byn ursprungligen uppkommit i samband med att ny mark odlats upp under tidig medeltid. Ett annat är Örserum där ör till exempel skulle kunna åsyfta sjön Ören eller öhr, som är ett äldre ord för sand, och där -rum är ett efterled som använts för att beteckna en plats som röjts för odling.

Namnets form och sammansättning kan också ofta säga något om dess ålder. Naturnamn, till exempel Åsen, har ofta ansetts vara mycket gamla. I fallet med Anderstorp antyder det kristna namnet Anders att bebyggelsen uppkommit under medeltid. Ett förkristet namn som i Folkarp, bildat av namnet Folke, indikerar istället att bebyggelsen kan ha ett förkristet ursprung.

Dateringen och tolkningen av ortnamnens betydelser kan dock vara problematisk eftersom namnen ofta ändrar form i takt med att språket

Den modell som beskrivs i texten kan appliceras på området omkring Berg i Malmbäcks socken. Berg är ett så kallat naturnamn som kan förmodas vara den äldsta bebyggelseenheten i området. De positionsgivande förleden norr- och södra- i Norra och Södra Hiarum stärker bilden av att enheterna har tillkommit i förhållande till Berg. © Lantmäteriet via geodatasamverkan.

TILL HJÄLP I TOLKNINGEN

Här följer en kort sammanställning av några efterled som är vanliga i småländska ortnamn.

-by Bebyggelse i form av by eller enstaka gård. Namnformen dateras till järnåldern, men förekommer också under medeltid.

-boda, bo Betyder bostad eller förvaringsbod. Förekommer från vikingatid och fram i historisk tid.

-rum Rönning eller öppen plats. Har ofta ett personnamn eller naturnamn som förled. Namnen dateras till vikingatid eller tidig medeltid.

-sta, -stad Plats för boplatz eller gård. De äldsta namnen kan dateras till förhistorisk tid och förekommer in i vikingatiden.

-torp, -arp Betyder i sin äldsta form stängsel eller inhägnad, senare nybygge. Namnet dateras vanligen till tidig medeltid. Förkristna förled kan dock indikera ett förhistoriskt ursprung.

-ryd, -röd, -red, -erda Rönning, troligen i skogsmark. Ofta förekommer personnamn i förledet. De flesta namnen dateras till medeltid, men kan i vissa fall även dateras till vikingatid.

-näs, -holm Förekommer ofta som efterled i namn på till exempel herrgårdar eller säterier.

förändras. Olika namnformer kan också förekomma under väldigt lång tid. Namn som beskriver naturfenomen på platsen har till exempel använts under olika perioder, också under senare historisk tid. I takt med att såväl samhälle som språk förändras genomgår också enskilda ord förändringar i användning och betydelse. Ett tydligt sådant exempel är just efterledet -torp som både förekommer under vikingatid och tidig medeltid och som efterled i namnen på 1700- och 1800-talens torp. De medeltida så kallade torpbyarna och de senare torpen kan dock relativt enkelt skiljas ut genom att de senare ofta har bestämd form, -torpet. Torpens namnformer uppvisar också stor variation och är ett exempel på yngre bebyggelseformer som ofta ges olika former av natur- och terränganknutna namn.

För att kunna tolkas måste ortnamnen även sättas in i ett

landskapshistoriskt sammanhang. Fornlämningar, historiska kartor och andra källmaterial är ofta till god hjälp för att förstå utvecklingen i ett lokalt landskap. Visst stöd kan också fås av hur olika ortnamn förekommer i landskapet. Om vi tänker oss en enkel modell där människan, från det att den första bebyggelsen etableras i ett område, successivt har tagit nya platser i anspråk för betesmark, odling och bebyggelse får vi en figur med de äldsta ortnamnen i mitten och de yngre namnen längre ut mot kanterna. I cirkelns mitt förekommer då till exempel äldre namnformer så som -by, -sta och -stad, medan yngre former som till exempel -boda, -torp och -ryd förekommer i figurens utkant. Det blir därmed också möjligt att rekonstruera bebyggelsens utveckling med hjälp av att datera de olika namnen och på så sätt försöka återskapa hur bebyggelsen har utvecklats, i vissa

fall från förhistorisk tid och fram till historisk tid. För det mesta är det ändå svårt att tillämpa denna enkla modell rakt av. Bebyggelse och markanvändning har i flera fall även förändrats efter andra principer än de som beskrivs i den mycket enkla modellen ovan. Ofta krävs därför ett lite mer ingående arbete för att förstå hur olika namn har tillkommit, men det är också just det som gör ortnamnen så spännande.

LÄSTIPS

- Agetz, J. 2008 Om ortnamn i Jönköpings län. Småländska kulturbilder 2008. Jönköpings läns museum. Jönköping.
- Pamp, B. 1988 Ortnamnen i Sverige. Studentlitteratur.
- Wahlberg, M. (red) 2003 Svenskt ortnamnslexikon. SOFI Språk- och folkminnesinstitutet. Uppsala. ■

Tillsammans utvecklar vi

FRAMTIDENS LANDSBYGD

www.framtidenslandsbygd.se